

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

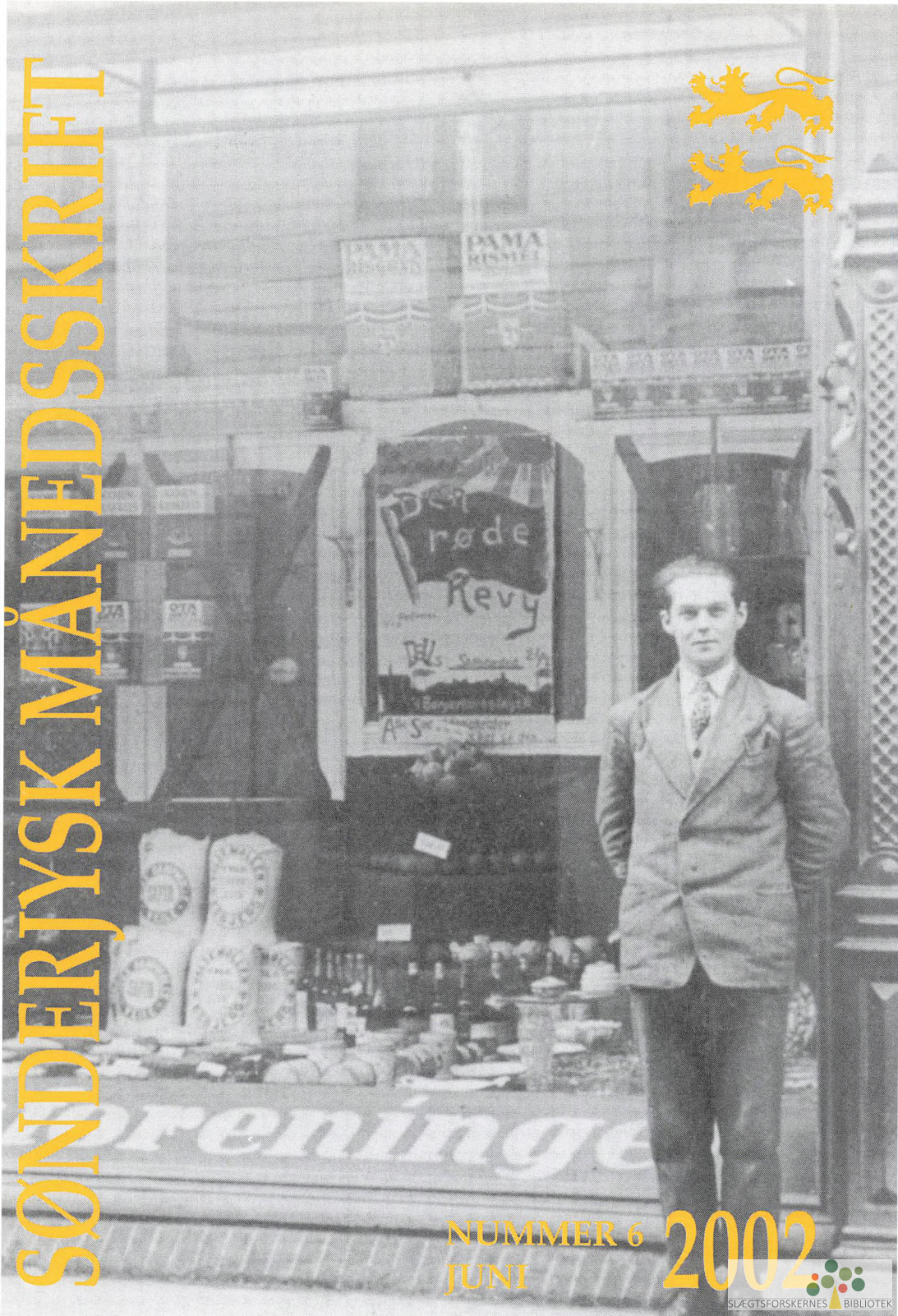
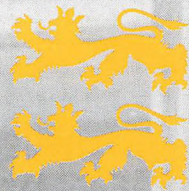
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 6
JUNI

2002

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
155 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 20 kr. pr. stk.

Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 30 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83

E-mail:
hist.samf.sdj@netbruger.dk
Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Kim Furdal (ansv.)
Institut for
Sønderjysk Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
email: kf@isl.dk

Lennart Madsen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Carsten Porskrog Rasmussen
Rodekær 1
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S,
Haderslev

I dette nummer:

- Runebrakteaten fra Skodborg* 147
På en mark ved Skodborgskov blev der omkring 1864 fundet tre såkaldte guldbrakteater fra ældre germansk jernalder. Poul Erik Mørup giver her en tolkning af runeindskriften på den ene af brakteaterne.
- Middelalderlige altertavler i Haderslev Stift* 151
De middelalderlige altertavler giver hver især et smukt indblik i den middelalderlige religiøse forestillingsverden. Sognepræst Jens Bruun, Løjt, fortæller her om arbejdet med opbygningen af en fortegnelse over de middelalderlige altertavler i Haderslev Stift.
- Da idrætten kom til grænselandet* 155
I slutningen af 1800-tallet begyndte idrætten at vinde fodfæste i såvel Sønderjylland som i Kongeriget. Jens Kongsted Lampe giver et rids af idrættens spæde start.
- Cooperationen kommer* 157
Med denne overskrift lægger Nils Erik Andersen op til historien om oprettelsen af Brugsen i Vester Sottrup i 1937, der kom på tværs af de lokale handlende i sognet, hvad ikke mindst læreren kom til at føle.
- Mit arbejde i kreatursektoren* 162
Torp Friis Møller, Årslevgård, har gennem hele sit liv ydet en stor indsats i en række foreninger og organisationer inden for landbruget. Her fortæller han om sit organisatoriske arbejde inden for kreatursektoren.
- Bognyt* 171
- Det sker – på de sønderjyske museer* 172
- Bagsiden om forsiden* 175
Brugsforeningerne udsprang hovedsageligt fra andelsbevægelsen, men i købstæderne tog arbejderbevægelsen også initiativet til oprettelsen af brugsforeninger. På bagsiden fortæller stadsarkivar Bent Vedsted Rønne om Consum-Verein i Haderslev.

Forsidebillede:

*Haderslev Brugsforenings butiksvindue.
Foto: Haderslev Byhistoriske Arkiv.*

Runebrakteaten fra Skodborg

Af POUL ERIK MØRUP

På en mark ved Skodborgskov blev der omkring 1864 fundet tre såkaldte guldbrakteater fra ældre germansk jernalder. Poul Erik Mørup giver her en tolkning af runeindskriften på en ene af brakteaterne.

Ældre germansk jernalder (ca. 400-600 e.Kr.) er den periode i Danmarks forhistorie, hvorfra de rigeste guldfund stammer. Opløsningen af det vestromerske rige medførte, at store guldrigdomme spredtes ud over hele Europa. Bedst kendt fra dansk område er guldhornene fra Gallehus i Sønderjylland og de mange guldfund fra rigdomscentret ved Gudme på Sydøstfyn. En særlig fundtype udgør de såkaldte guldbrakteater, der oprindeligt er efterligninger af senromerske kejsermedaljoner og guldmønter. En betragtelig del (ca. 35 procent) af de ca. 935, man kender til i dag, er fundet i dansk jord.¹⁾ De har været båret som ensidigt prægede hængesmykker om halsen i en dertil indrettet øsken og har tjent som amuletter for begge køn i den tids absolutte overklasse. Moden holdt dog kun i ca. 100 år, fra omkring 450 til 550 e.Kr. En hel del af dem har båret runetegn (op mod et par hundrede), heraf dog kun et fåtal med en meningsgivende tekst. Til dem hører en af brakteaterne fra det fornemme gulddepotfund fra en mark ved Skodborgskov, der kom for dagens lys i tre omgange, dels året før, dels året efter det nationale katastrofeår 1864.²⁾ Om denne gulds kats interessante fundhistorie kan man læse i en artikel med titlen »Hjerteguld« af Stine Wiell i Skalk fra 1993.³⁾

Brakteaterne inddeles i fire hovedtyper, A-D, i overensstemmelse med

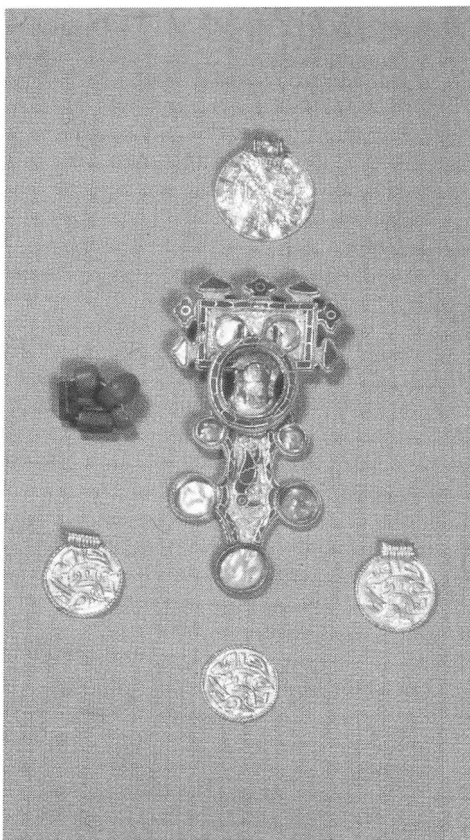
deres billedindhold: A-typen, den ældste, med gengivelse af et hoved eller et brystbillede som en tydelig efterligning af de klassiske forbilleder med kejserens portræt, B-typen med en eller flere menneskeskikkelser i helfigur, undertiden sammen med dyr, C-typen med hoved over et firbenet dyr og yngst D-typen udelukkende med stiliserede dyrefigurer. Skodborgbrakteaten hører til B-typen og dateres normalt til ca. 500 e.Kr.

Runerne, der er venstrevendte og derfor også skal læses fra højre mod venstre, tilhører det ældre runealfabet på 24 tegn og gengives med latinske bogstaver på følgende vis og uden ordinddeling:

aujaalawinaujaalawinaujaalawin
jalawid

Runebrakteaten fra Skodborg Mark, fundet i 1863 af boelsmand Niels Peter Nielsen. Foto: Haderslev Museum.

Fundet fra Skodborg Mark består af fire guldbrakteater, en guldfibula, en ring samt fem små perler (som ikke er afbilledet her). Fundene er gjort af flere omgange. De fleste af genstandene blev smuglet over grænsen til Kongeriget, for at de ikke skulle havne i Kiel. Foto: Haderslev Museum.

De opløses normalt som tre gange *auja alawin*, efterfulgt af *jalawid* og oversættes for det meste med: »Lykke, Alawin, lykke, Alawin, lykke, Alawin og Alawid!« (eller: *Jalawid*).

Næsten alle fortolkere af indskriften er gået ud fra, at der med runerne *alawin* og *alawid* (eller *jalawid*) har været tale om to personnavne, som man også har kendskab til fra andre germanske kilder (oldhøjtysk). Dette har givet anledning til

at karakterisere indskriften som vestgermansk, altså som ikke-nordisk. De manglende endelser i navnene (stammevokal og nominativmærket -R i maskulinum) har været et yderligere argument i den retning. I nordisk sprogsammenhæng skulle disse navne på denne tid have været *AlawiniR* og *AlawidaR*. Når mange forskere alligevel har klassificeret teksten som nordisk, skyldes det dels navneordet *auja* = »lykke«, der har bevaret sin stammevokal -a (den formodes at være gået tabt i vestgermanske sprog på samme tid), dels, at man har anskuet *Alawin* og *Alawid* (eller *Jalawid*) som vokativer (tiltaleformer), som man også kender fra samtidens gotiske sprog og fra latin (f.eks. *Domine!* »Herre!« af *dominus*).

En sådan vokativ-hypotese forekommer dog at være svagt funderet. De bevarede gotiske former viser, at ord eller navne i vokativ næppe ville være reduceret så radikalt (her hedder f.eks. *sunus* = »søn« i vokativ *sunu* eller *sunau* og ikke f.eks. kun *sun*). Desuden ved man, at der i oldnordisk, som er det sprog, der har udviklet sig direkte fra jernalderens såkaldte »urnordiske« sprog (dvs. Skodborgbrakteatens sprog), har været sammenfald mellem nominativ og vokativ. Dette sandsynliggør, at også forgængersproget har manglet en særlig, udskilt vokativ-form. Nominativ og vokativ har med andre ord været formelt ens.

Dette medfører, at man må overveje, om der med runerne *alawin* og (*j*)*alawid* i det hele taget er tale om personnavne, eller om der med andre ord er mulighed for at læse indskriften helt uden. Et sådant forsøg er tidligere gjort af S. N. Hagen i 1949.⁴⁾ Han inddeler den tredobbelte runesekvens *aujaalawin* i tre ord: *auja ala win* og oversætter: »Vind al lykke!« Anbragt på en amulet, der netop skulle tjene som sin ejermands lykkebringer, kan en sådan tekst næppe siges at overraske. I indskriftens afslut-

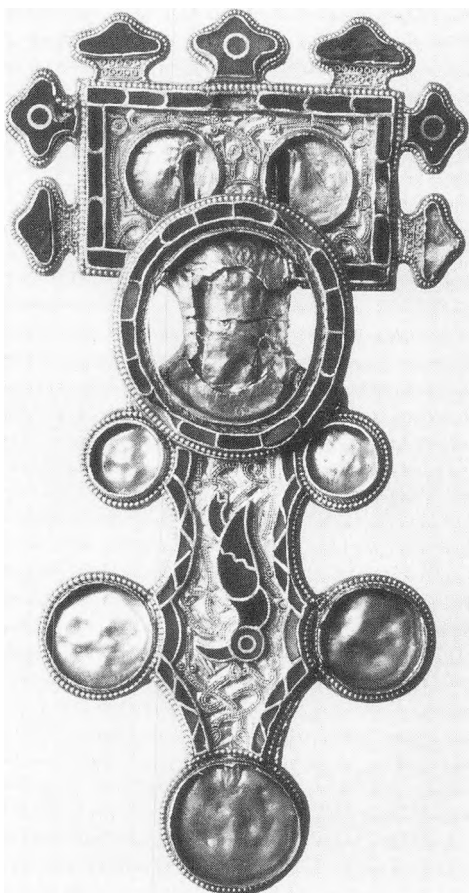
ning tolkes j-runen foran alawid som en forkortelse af endnu et auja, efterfulgt af ala wi(n)d: »vind eller spind al lykke«. Her henvises til nornerne, der ifølge den nordiske mytologi er kendt for at spinde skæbnens tråde, dvs. enten den gode eller den onde lykke for et menneske. Også hos oldtidens grækere og romere var der gudinder med en tilsvarende funktion. Så indholdsmæssigt kan der næppe indvendes noget mod en sådan udlægning. Svagheden ved denne del af S. N. Hagens tolkning ligger imidlertid mest i det tilladelige i at læse auja, når der faktisk kun står j.

En mere plausibel udlægning af denne j-rune leveres af Evert Salberger i en afhandling fra 1961.⁵⁾ Her anskues j (ϝ) som en såkaldt begrebrune for jara = »år«, dvs. »godår«, »frugtbarhed«. Alle runerne i det ældre runealfabet på 24 tegn havde navne, hvor den pågældende rune udgjorde begyndelsesbogstavet. Andre eksempler er ƒ (f) = »fæ, kvæg«, ʀ (l) = »løg« og ʀ (t) = »Tyr« (gud). Der findes eksempler på en sådan anvendelse af runerne i flere indskrifter: Maltstenen (fundet i 1987, og nu på Egnsmuseet på Sønderkov ved Kongeåen) har et tredobbelt t-tegn 𐌚, der må betyde guden Tyr, nævnt tre gange. På Gummarpstenen fra Blekinge, der gik til ved Københavns brand i 1728, lyder det: »Hådulv satte stave tre fff« (»fæ« = rigdom). Denne indskrift dateres til begyndelsen af 600-tallet. Fra samme landsdel, men lidt ældre (slutningen af 500-tallet), har vi Stentofenstenen, der står i våbenhuset i Sølvesborg kirke. På denne sproghistorisk berømte sten står der i indledningen: »Med ni gedebukke, med ni hingste gav Hådulv ϝ (j)«, dvs. god årsvækst, frugtbarhed. En sådan offerritus kender vi til fra såvel dansk (Lejre) som svensk område (Uppsala) i senere kilder (fra vikingetiden).⁶⁾ Selv mennesker skulle være blevet ofret på disse store, centrale

kultpladser. I hedensk tid var det høvdingen eller kongen, der ved at afholde de regelmæssige blot til frugtbarhedsguderne (f.eks. Njord, Frej) sørgede for, at årsvæksten blev god. Den gode fyrste var i den henseende en lykkebringer. I den islandske Ynglingesaga, der bygger på et skjaldedigt fra slutningen af 800-tallet (Ynglingatal af den norske skjald Tjodolf), kan man læse om den uheldige sveerkonge Domalde, der selv blev ofret, fordi der var misvækst under hans styre. Det er fristende at overveje, om ikke en lignende forestilling om høvdingen eller fyrsten som den, der som kultleder formidlede de højere magters gunst i form af frugtbarhed hos afgrøder, husdyr og mennesker, kunne gøre sig gældende på indskriften på Skodborgbrakteaten.

For at anskueliggøre dette må vi se på indskriftens sidste tre runer wid, idet det foranstående ala problemløst må betyde det samme som de øvrige steder, ordet er anvendt i indskriften, altså »al«. S. N. Hagens læsning wid = wind (»vind, sno, spind«) er fuldt ud forsvarlig, da der er flere eksempler på udeladelse af n foran d i såvel jernalderens som vikingetidens runeindskrifter. Det er imidlertid ikke nødvendigt at antage et bortfaldet n foran d i wid, idet der er mulighed for at få en meningsfyldt tekst frem ved at læse nøjagtigt, som der står, altså wid. Win i første del af indskriften er bydemåde af verbet *winnan, der betyder »tilvinde sig, få i sin magt, opnå«. ⁷⁾ Sidste sætning j ala wid er syntaktisk en fuldstændig parallel til de tre sætninger, der indledes med auja, blot med et andet indhold. Wid er bydemåde af verbet *widan, der svarer til wiða i oldnordisk. Her betyder ordet »gøre videre eller rummeligere«, »udvide«. ⁸⁾ Med j(ara) som objekt for dette ord kan vi således oversætte sekvensen j ala wid med: »Udvid eller forøg al årsvækst, frugtbarhed«.

Med ovenstående betragtninger om

Sammen med brakteaten fandtes denne guldfibula med glasindlægninger. Smykket blev fundet af to omgange. Foto: Nationalmuseet.

den gode fyrstes opgaver in mente tilkendegiver teksten, at Skodborgbrakteaten ikke blot har været en landsbystorbondes amulet, men må have tilhørt selve høvdingen eller herskeren over måske et helt stammeområde. At brakteaten ikke har været en isoleret fundgenstand, men en del af et større guldfund, peger i samme retning.

Brakteaten kan være blevet fremstillet specielt til denne lokalfyrste, evt. i forbin-

delse med hans overtagelse af magten. Teksten består af et tredobbelt ønske om lykke for brakteatens ejermand, for at han derved efterfølgende kan blive i stand til at sikre og forøge landets frugtbarhed og afgrøde, hvilket mere end noget andet (f.eks. medgang i krig) var det, et sådant agrarsamfunds overlevelse på den tid stod og faldt med.

Den fulde ordlyd af runeteksten lyder da i oversættelse: »Vind al lykke, vind al lykke, vind al lykke, øg al åring«.

Noter

- 1) Oplysninger om antallet af fund og deres fordeling er meddelt mig af Morten Axboe, Nationalmuseet.
- 2) Endnu en brakteat dukkede op i 1889; derved kom det samlede fund til at bestå af en pragt-fibula, fire brakteater, samt fem perler.
- 3) Stine Wiell: »Hjerteguld« i: Skalk, nr. 1, 1993, s. 16-17.
- 4) S. N. Hagen: »The Skodborg runic inscription« i: Acta Philologica Scandinavica 20, 1949, s. 339-344.
- 5) Evert Salberger: »An ideographic rune on the Skodborg bracteate« i: Acta Philologica Scandinavica 24, 1961, s. 18-32.
- 6) Thietmar af Merseburg om Lejre i sin krønike fra 1016 og Adam af Bremen om Uppsala i »Den Hamburgske kirkes historie« fra ca. 1075.
- 7) Johan Fritzner: »Ordbog over det gamle norske sprog« 4. udg. Oslo 1973, bd. 3, s. 955 (under vinna, betydning 9).
- 8) Sammesteds, bd. 3, s. 929 (under viða).

Middelalderlige altertavler i Haderslev Stift

Af JENS BRUUN

De middelalderlige altertavler er på én gang smukke og fascinerende vidnesbyrd om den middelalderlige religiøse forestillingsverden. Sognepræst Jens Bruun, Løjt, fortæller her om arbejdet med opbygningen af en fortegnelse over middelalderlige altertavler i Haderslev Stift. Fortegnelsen er tilgængelig på internettet.

Der tales i disse år meget om vores kristne arv, om end ofte i en noget diffus form.

Men ét sted er den kristne arv meget konkret til stede – i vore gamle kirker og ikke mindst i deres inventar. Man skal ikke have beskæftiget sig meget med de middelalderlige altertavler, før man indser, at de udgør en meget væsentlig del af Danmarks ikke alene kirkelige, men i bred forstand kulturelle og kunstneriske arv.

Ved at studere dem nøje kan man få meget at vide om middelalderens religi-

I det store materiale findes kun én altertavle, der er overleveret i sin helhed, nemlig den i Løjt Kirke. Næsten komplet er tavlen i Ulkebøl Kirke. De tavler repræsenterer hver for sig noget af det ypperste inden for deres stilart, henholdsvis nordtysk og nederlandsk. Motivet på Løjttavlen, den figurrige Golgatascene, finder man kun i den sønderjyske del af Haderslev Stift. Antwerpentavlen i Ulkebøl er en enlig svale i stiftet. Foto: Jens Bruun.

Et af de mest ydmyge fragmenter opbevares i Haderslev Museums magasin: underdelen af en siddende gejstlig fra Bjerning Kirke. Foto: Jens Bruun.

øse univers, hvilke bibelske fortællinger, der lå øverst i folks bevidsthed, hvilke hellige mænd og kvinder man vendte sig til om hjælp og støtte i det daglige eller om forbøn i det himmelske. Og i hvor høj grad det var egnsbestemt, at visse helgener eller særlige bibelske motiver var de foretrukne. Kirkepolitiske synspunkter i de urolige årtier op mod reformationen kan man ligeledes ofte aflæse. I det hele taget må man undre sig over, så international, eller rettere overnational, kirkekunsten er, hvor hurtigt nye motiver og kunstneriske nydannelser bredte sig, især i senmiddelalderen. Ret beset er der dog ikke så meget at undre sig over, for Danmark var i sine første seks kristne århundreder naturligt en del af den store katolske enhedskirke.

Gennem altertavlerne kommer man også tæt på middelalderens mennesker på anden vis, hvordan de klædte sig, hvordan moden skiftede i tøj og hoved-

beklædning og sko, hvordan man redte sit hår og klippede sit skæg.

Man kommer håndværkerne ind på livet, hvilke værktøjer de brugte, hvordan tømreren og snedkeren arbejdede, hvilke sorter og kvaliteter af træ de foretrak, hvordan smedens søm og hængsler så ud, om væveren brugte toskafts- eller fireskaftsvæv. Man får indblik i håndværk, der knap eksisterer længere: Billedskærerens, kridererens, forgylderens, og ser, hvordan man reddede situationen, når en uforudset knast eller en uheldig skæring lavede hul i en figur. Og ikke mindst kommer man tæt på den vigtigste af håndværkerne, maleren, som vi i dag snarere ville kalde kunsthåndværker eller kunstner. Vi ser, hvilke farver han havde til rådighed, hvilke teknikker han benyttede, hvilke forlæg han malede ud fra, om han havde tilegnet sig den nyopfundne og meget krævende perspektivtegnning osv.

Bag det hele kan man måske ane, hvem der bestilte, betalte for og dermed formentlig også bestemte indholdet af den pågældende tavle.

Kendskabet til denne kolossale arv, der ligger gemt i de middelalderlige altertavler, hæmmes dog af, at der ikke findes nogen samlet oversigt over dem. Det er stort set kun i Nationalmuseets langt fra afsluttede kæmpeværk »Danmarks Kirker«, man kan finde nøje beskrivelser af tavlerne. Ellers er man henvist til monografier over særligt udmærkede tavler eller til oversigtsværker, der i sagens natur ikke kan gå i detaljer med de enkelte tavler.

Det er baggrunden for, at jeg, sammen med museumsinspektør ved Nationalmuseet Sissel F. Plathe, i 1999 begyndte at samle materiale til en registrant, der i overskuelig og tilbunds gående form skulle omfatte samtlige middelalderlige altertavler, ned til det mindste fragment, i Haderslev Stift. Registranten skulle

også indeholde de tavler og figurer, der nu befinder sig på museer i Danmark og Tyskland.

Det område, der siden 1923 udgør Haderslev Stift, var i senmiddelalderen delt mellem fire stifter. Den sønderjyske del, fra den nuværende grænse til Kongeåen, hørte til Slesvig Stift – med undtagelse af to vestlige sogne under Ribe Stift og Als, der var under Odense Stift. Den nørrejyske del var delt mellem Ribe og Århus Stifter. Denne særegne geografi gør Haderslev Stift spændende og udfordrende at beskæftige sig med, grænseoverskridende som det på mange måder er. Tilmed er materialet meget rigt, idet Haderslev Stift rummer godt en fjerdedel af landets omkring 500 middelaldertavler og fragmenter heraf.

Registranten, der er opbygget som en database, suppleret med en fotografisk dokumentation på godt 520 farvedias, er nu færdiggjort. Der er registreret godt 130 emner. Registranten er indtil videre offentligt tilgængelig på websiden www.lojtskole.dk/altertavler, men den vil siden finde blivende sted på Haderslev Museums hjemmeside. På web-

siden kan man, kirke for kirke, finde en nøjagtig beskrivelse sammen med et eller flere billeder af den altertavle og /eller de fragmenter, som kirken rummer eller har rummet. Dertil giver de avancerede søgesystemer mulighed for at finde forskelle og ligheder tavlerne imellem i detailsøgninger eller tematiske søgninger.

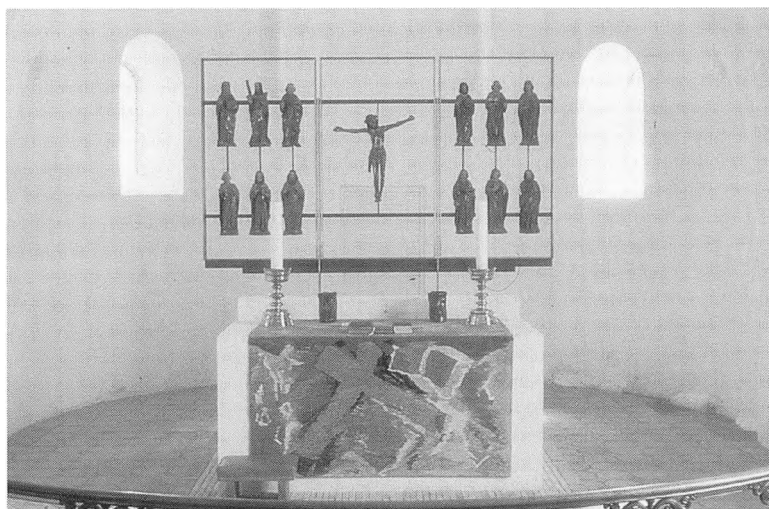
Hermed er skabt et arbejdsredskab, der kan hjælpe læg som lærd til en dybere indtrængen i den religiøse og kunstneriske verden, der er altertavlernes.

Projektet er støttet af Haderslev Stift og private fondsmidler.

Et ord om materialets omfang. Her må et blik på tallene mane til stort mådehold i statistiske konklusioner. Der findes i dag knap 130 middelalderkirker i Haderslev Stift, hvortil skal lægges et ukendt antal kirker, der gik til grunde allerede i middelalderen, samt en god håndfuld, der vides nedrevet i nyere tid. De har naturligvis alle haft deres altertavler i middelalderen.

Vort materiale af bevarede middelalderlige altertavler, hvoraf hovedparten er fragmenter, hidrører fra blot 73 kirker og udgør således langt under halvdelen

En meget fin og original opstilling, udført i 1997 af Inger og Johannes Exner, af figurer fra en i øvrigt tabt altertavle kan ses i Sdr. Stenderup Kirke. Foto: Jens Bruun.

af, hvad der engang har været. En anden kilde til usikkerhed er, at i den danske middelalders godt fem århundreder skiftede alterprydelserne karakter i takt med nye kirkelige og folkelige opfattelser af de religiøse mysterier. Det bevarede materiale stammer i altovervejende grad fra senmiddelalderen og tillader kun ganske enkelte kig bag om 1400-årene.

De store spørgsmål om mestre og værksteder, om import eller hjemlig produktion, kan også kun besvares antydningvis og med stor usikkerhed. Vi har nemlig kun de vidnesbyrd, tavlerne

selv kan give. Ikke én skriftlig kilde, en kontrakt el.lign., er så vidt vides overleveret.

Færdiggørelsen af registranten har været et mål i sig selv. Nyttiggørelsen af den må være op til brugerne, hvad enten det drejer sig om at planlægge søndagsturen eller at gennemføre en særlig analyse, i sig selv eller som led i en større sammenhæng.

Ét projekt er dog ved at tegne sig, nemlig udgivelsen af materialet i bogform. Men det er endnu kun i den tidligste planlægningsfase.

*»Nådestolen«, Gudfader med sin korsfæstede søn, findes kun i den norske del af Haderslev Stift. Her som en del af det smukke alterparti fra 1966-67 i Tørring Kirke.
Foto: Jens Bruun.*

Da idrætten kom til grænselandet

Af JENS KONGSTED LAMPE

I slutningen af 1800-tallet begyndte idræt og sport at vinde indpas i Sønderjylland. Jens Kongsted Lampe giver et rids af idrættens start.

Idræt er et ældgammelt fællesnordisk ord, der betyder legemsøvelser, hvorimod det engelske ord, sport, også betyder andre former for adspredelser, f.eks. hestevæddeløb og sejlads. Ordet er blevet udbredt fra Storbritannien, der regnes som sportens egentlige hjemland, hvor en bedre stillet overklasse fra omkring 1775 fik tid til at ride, skyde, svømme, ro eller sejle. Senere udvikledes sportsgrene som cricket, tennis, badminton, golf, fodbold, atletik o.a., alt sammen beregnet for folk, der gerne vil opholde sig i den fri natur, men som bor i et klima, der gør det nødvendigt at bevæge sig, hvis man vil have glæde og fornøjelse ved det.

Skisporten er derimod udviklet i Norge allerede i oldtiden, og håndboldspillet er opfundet i 1898 af danskeren, oberstløjtnant Holger Nielsen.

Idrætten var ikke meget udbredt i Sønderjylland i tysk tid 1864-1920. Hist og her var der en »Turnverein« eller et »Jugendbund«, men uden faste rammer og organisation og uden materiel, lokaler og idrætspladser af betydning.

Askov og Vejen var to af de vigtigste udstrålingspunkter til sønderjysk idræt, den første hvad angår gymnastik og håndbold, den anden især med hensyn til fodbold. Vejen har altid været en by, hvor idræt har været sat højt, især fodbold, men også tennis.

Derfor nåede idrætten ret hurtigt over Kongeåen, idet Anslet sydøst for

Christiansfeld fik en gymnastikforening i 1892. Fra midten af 1890'erne kom der for alvor gang i gymnastikken i Sønderjylland med dannelsen af en række foreninger. Toftlund fik sin idrætsforening i 1908, Rødding i 1912, Bredebro, Fole og Jels i 1920. I 1903 blev »Nordslesvigs Fælles Idrætsforening« oprettet ved et møde i Vojens. Foreningen fik i 1922 navnet »Sønderjysk Idrætsforening« og bestod da af 85 kredse med 3500 medlemmer. Foreningen er siden blevet til DGI Sønderjylland, som dermed kan fejre sit 100 års jubilæum næste år.

I disse foreninger blev der dyrket gymnastik om vinteren og boldspil om sommeren. Forholdene var i starten trange, som i bl.a. Anslet, hvor gymnastikken i starten foregik på loftet af Anslet Mejeri, der fra starten var indrettet med en forsamlingsaal på loftet. Efterhånden, som forsamlingshusene blev oprettet i årene efter 1900, foregik gymnastikken her. Om sommeren blev der spillet boldspil på en lejet mark i nærheden.

De to gymnastikpædagoger, der fik størst betydning i de nordiske lande, var svenskeren Per Henrik Ling (1776-1839) og den tyskfødte dansker Franz Nachtegall (1777-1849), der fik indført gymnastikken som skolefag efter skoleloven af 1814 som det første land i verden.

En tredje gymnastikpædagog var Niels Bukh (1880-1950), der som ung opholdt sig som karl på Nørremølle i Sottrup sogn på Sundeved. Hans gymnastik var mere dynamisk og kraftpræget end Lings. Niels Bukh grundlagde gymnastikhøjskolen i Ollerup på Fyn, hvor der uddannedes gymnastikledere, de

såkaldte delingsførere. Endvidere ledede han en række gymnastikturneer verden over, lige som Niels Bukh var leder af et hold gymnaster ved de olympiske lege i Stockholm i 1912.

Adskillige piger og karle fra grænselandet er uddannet på Ollerup og andre danske folkehøjskoler som gymnastikledere.

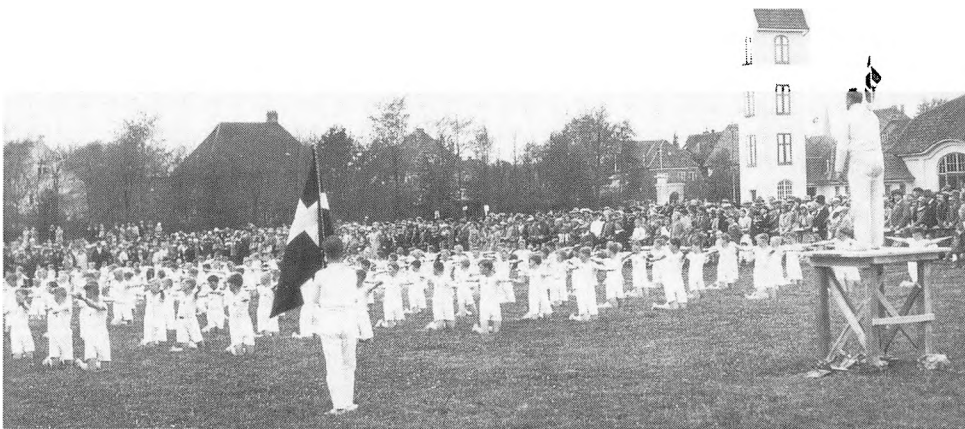
Overalt opdagede man, at alle former for idræt er med til at danne visse gode karakteregenskaber. Det at være sportsmand betyder i engelsk sprogbrug at have sans for, hvad der er i overensstemmelse med spillereglerne. At vide, hvad der er »fair play«, dvs. ret og sømeligt, og at kunne anerkende en andens overlegenhed uden at bære nag og ikke at hovere eller triumfere, når man selv har medgang.

Fodboldspillet kom til Danmark via Sønderjylland med det engelske jernbanebygningsselskab »Peto, Brassey & Bett«, der bl.a. fik koncession til anlæg og drift af jernbanelinien fra Flensborg nordpå til Vamdrup, og som begyndte arbejdet, mens landsdelen endnu var dansk. Det var især ingeniører, tegnere, landmålere og funktionærer, der spillede fodbold på de tilstødende arealer.

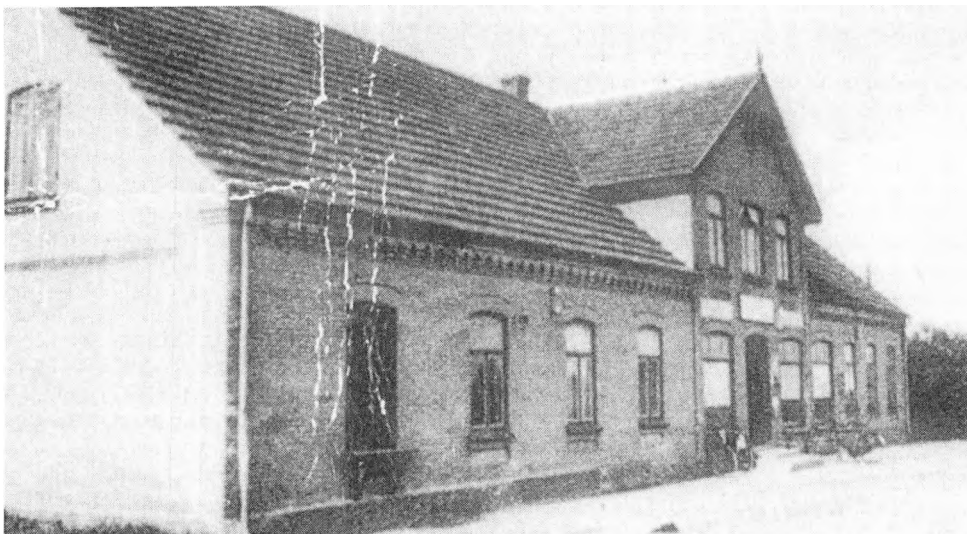
Man havde kendt spillet i England siden 1810. Danske spillere var i mange år de bedste i Europa uden for de britiske øer, og Danmark slog England i 1910, 1914 og 1948.

I Sønderjylland begyndte man at spille fodbold i Skrave lige syd for Kongeåen i 1893 under påvirkning fra Askov og Vejen. Sidstnævnte sted havde man i mange år et hold i mesterrækken (i dag 1. division). Det første boldstævne blev afholdt i Øster Lindet i 1902, hvor ti hold deltog i turneringen.

Cricketspillet blev indført i Sønderjylland af tyskuddannede lærere og blev især i 1890'erne udbredt på de tyske skoler i alle fire amter. En lærer, Gustav Adolf Becker (1860-95), der var lærer ved Auguste-Victoria-Skolen i Haderslev fra 1891 til 1895, var særlig ivrig og holdt flere instruktionskurser for lærere rundt om i landsdelen. I Hoptrup og Vedsted skiftedes lærerne Madsen og Dirks til at arrangere skoleidrætsstævner, hvor eleverne kappedes i cricket. I årene op til Første Verdenskrig bredte et englænderhad sig i de tyske aviser, så alt, hvad der smagte af engelsk, blev upopulært, og cricket som i Kongeriget forsvandt fra øvelsesplanerne.

»Masseholdet« fra Sønderborg Amt ved det 11. Danske Skole-Idrætsstævne i Sønderborg den 16.-17. maj 1930. Foto: Jens Kongsted Lampe.

Brugsen i Vester Sottrup ved starten i 1937. Foto: Lokallhistorisk Arkiv i Sundeved.

fjenden, kunne man heller ikke omvende nu, hvor skaden var sket. Men vreden var der. Den var stor, så da man blev opmærksom på en kunde/mødedeltager, som man mente, man »havde noget på«, fik harmen afløb i form af et brev stilet til vedkommende. Det var førstelæreren i den lokale skole. Han var desuden aktiv som lærer i det, man dengang benævnte »Teknisk Aftenskole«, hvor man i vinterhalvåret sørgede for den obligatoriske undervisning af egnens lærlinge inden for industri, handel og håndværk. Kunne man ikke standse, hvad der truede erhvervet, mente en kreds af overvejende købmænd, at man i hvert fald kunne sætte en af sognets meningsdannere skakmat. Så man skrev et brev.

Situationen i 1930'erne

Baggrunden for den relativt voldsomme reaktion og det let truende ordvalg i brevet fra »De selvstændige Erhvervsdrivende« skal søges i flere forhold. For det første var der i by og sogn - med syv købmænd til ca. 1.000 indbyggere

- givetvis alt for mange om buddet. Dernæst var der sidst i trediverne stadig en meget svag økonomi i Danmark som helhed og i Sønderjylland i særdeleshed. Landbrugskrisen i trediverne slog særlig hårdt i denne landsdel, som i 1920, kun 10-15 år tidligere, var blevet genforenet med Danmark. Mange forretningsmænd og landmænd havde mistet værdier som følge af den tyske valutakrise i årene 1918-22. Der var i landbruget sket en betydelig gældsætning i forbindelse med omlægning af driften til den danske model, hvor vægten lå på intensiv animalsk produktion til eksport.

Den socialdemokratiske regering under Stauning havde igennem trediverne strammet tøjlerne og indført love og bestemmelser, som skulle redde landets hovederhverv, landbruget, samt hjælpe samfundets svageste og holde hjulene i gang. »De selvstændige Erhvervsdrivende« fik i denne sammenhæng ikke anden hjælp end den, der indirekte kom fra, at hjulene blev holdt lidt i gang.

Samfundet kørte, men kun på svagt

blus. Det er med dette i tankerne, at man skal tolke skrivelsernes ord om klassehad, et ord og en opfattelse, som utvivlsomt forekommer de fleste i dag at være overdrevent og uforståeligt i forbindelse med noget så uskyldigt som etableringen af en brugs.

Den klasse, som underskriverne repræsenterede, er, hvad man med senere tiders marxistiske sprogbrug har benævnt småborgerne. Småborgerskabet havde foden under eget bord eller egen disk, men kun lige netop! De ejede produktionsmidler, men havde ingen eller kun få lønarbejdere i deres brød. Derfor var deres egen arbejdsindsats helt afgørende for indtjeningen og overlevelsen.

Som klasse i samfundet var de i årene 1920-40 i tilbagegang. Den svage økonomiske udvikling, den store arbejdsløshed, de rødes revolutionære signaler og parolerne fra visse kredse i socialdemokratiet skabte desuden meget forståeligt uro og frygt hos de selvstændige.

Læreren bøjede sig delvis for ønsket i købmanskredsens skriftlige henvendelse, idet han opfattede brevet som en trussel på sin næring. Selv om man således fik truet læreren til at undlade åben deltagelse i etablering af og agitation for den fæle Cooperation, gik oprettelsen naturligvis sin gang, og lærerens navn var at finde blandt garanterne.

Sådan begyndte det

For 1.200 kr. årligt til den villige købmand lejede man hans eksisterende købmansbutik med baglokaler og den tilhørende lejlighed, hvor han nu som uddeler blev boende. Man startede foreningen med garantibeviser fra godt 90 medlemmer, og den valgte bestyrelse forsikrede varelageret for 12.000 kr. Forventet omsætning for det første år blev anslået til 60.000 kr. Uddeleren skulle oppebære en aflønning på 5½ % af omsætningen på butiksvarer, dvs. ca. 3.500 kr. på årsbasis. Det svarer

til den gennemsnitlige lønindkomst for en arbejderfamilie midt i 1930'erne. Det fremgår ikke af foreningsprotokollen, om uddeleren ud over den betalte lejlighed fik andre naturalie- eller friydelse såsom elektricitet, telefon, brændsel, kitler eller andet. Der står dog, at uddeleren fik en såkaldt tilgiftsgodtgørelse på 1/4 % af omsætningen. Dvs. ca. 150 kr. om året, som der ikke skulle aflægges regnskab for.

Bestyrelsen entrerede med en lokal vognmand om vareudkørsler. For to udkørsler i sognet betaltes han med 12 kr. pr. uge. Endvidere fik han 12 kr. pr. år for at tage tomgods med til Fællesforeningens lager i Sønderborg (8 km) - at udbetale med 1 kr. pr. måned! Det har formentlig drejet sig om returemballager i form af tønder og kasser. Det passede på dette tidspunkt vognmanden godt, idet han havde en daglig rute med udkørsel af mælk i Sønderborg. Købekraften for 1 kr. kan man vurdere ud fra en avisannonce fra »Middagssalen«. Måske kan man antage, at denne enkrone i vore dages penge modsvarede de 40-50 kr., som man i dag giver for et måltid i f. eks. et Kvicklycafeteria.

Til julen i 1937 bevilgede bestyrelsen 35 pund »Margarine No. 33« til velgørende formål. Uddeleren havde ansøgt om et nyt kasseapparat, men fik nej. Bestyrelsen ønskede i stedet at investere i et brandsikkert pengeskab, men bevilgede dog uddeleren en ny lædertaske til at have kontrabøgerne i, når han tog rundt i sognet for at optage bestillinger til levering. Som regnskabsfører havde man entreret med kontrolassistenten fra det lokale mejeri. En kontrolassistent dengang var for det meste en ugift yngre mand med et godt helbred og en cykel til at transportere sig selv og sit udstyr fra gård til gård. Hans opgave var at kontrollere mælkens fedtprocent gennem stikprøver. De enkelte gårde, som havde andel i mejeriet, skulle så sørge for kost og logi til ham under

Dagli' Brugsen i Sottrup 2002. Foto: Lokallhistorisk Arkiv i Sundevad.

opholdet. Den kontante løn var ikke stor, så bijobs var ikke ualmindeligt. Mælkens fedtprocent benyttedes sammen med den indvejede mælkemængde fra den enkelte gård som grundlag for afregningen fra mejeriet. Regnskabsførerens honorar for det første år i Brugsen blev ansat til 150 kr., idet man dog stillede 200 kr. i ud-sigt, hvis det af bestyrelsen skønnedes forsvarligt »efter resultatet af foreningens driftsmæssige forhold«, som der så smukt står i bestyrelsesprotokollen. Det spartanske startoplæg viste sig også ved, at man udtog det allerbilligste næringsbrev til 280 kr. På det havde man ikke ret til at sælge alkohol. Det fastsattes desuden, at der ikke skulle ydes dividende på brændsel og høstbindegarn. På solgt mejerismør måtte dividenden maksimalt andrage 20 øre/kg!

Krigen kom

Anden Verdenskrig startede i september 1939. Forretningen havde udviklet sig meget bedre end de forventninger, man havde fra starten. For 1939 kunne man konstatere en omsætning på næsten 86.000 kr., og man fastlagde dividenden til 6 %. I slutningen af året havde man måttet investere i en varebil for at sikre udkørsel af varerne; investeret er nu så

meget sagt, for bestyrelsen havde garanteret for et lån på de 1680 kr., som bilen kostede. Men uddeleren stod personligt for lånet og oppebar for vareudkørslen 20 kr./uge til betaling af drift, renter og afdrag.

Bestyrelsens sans for at lade andre bære byrderne viste sig også i en beslutning om at hæve priserne på indeliggende varer i lager. Ræsonnementet var naturligvis absolut sundt, idet man sagde, at når der skulle købes nyt hjem, ville priserne være steget på grund af krigen. Generalforsamlingen sidst i december 1939 sluttede med følgende protokolat: »At der med hensyn til fremskaffelse af en del varer kunne være en del vanskeligheder på grund af krigstiden, men hovedsagen var, at der i hvert fald foreløbig var varer nok.«

Det gik strygende, men ikke ret længe

I begyndelsen af 1940 købte bestyrelsen hele ejendommen for 24.000 kr. (2.000 kr. over ejendomsvurderingen), for det gik godt for Brugsen! Regnskabsførerens fik nu 450 kr./år for sit arbejde, bestyrelsesmedlemmer fik 10 kr./dag ved arbejde med »Opgørelse eller lignende«. Formanden fik 200 kr./år for sit arbejde og tilmed det samme for de to foregående år!

Men der var også andre, som kunne tænke sig at få del i kagen! Bestyrelsen måtte tage stilling til uddelerens ønske om penge til nødvendige forbedringer af medhjælpernes værelser. Den spirende frigørelse i samfundet viste sig også ved, at der midt i 1941 kom en henvendelse til bestyrelsen om at indgå overenskomst med »Dansk Brugsforenings Medhjælperforening«. Den enedes man om at lægge til side for at afvente, hvad andre brugsforeninger ville gøre. Det var helt karakteristisk for tiden dengang, at landbrugserne kontrolleredes af landmænd, som sad solidt på pengepungen. Først mange år senere, da det store opsving

kom sidst i 1950'erne, begyndte der at komme en vis socialdemokratisk indflydelse i bestyrelsen.

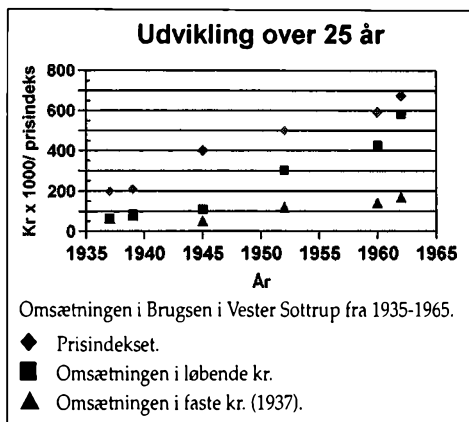
Varemangelen begyndte snart at gøre sig gældende, og varebilen måtte i 1941 opgives på grund af benzinmangel, »klodses op«, som man sagde dengang, idet man gik over til udbringning med hestetrukket vogn. Oversigten i diagrammet viser tydeligt, hvad der skete i løbet af krigsårene med omsætning og priser, såvel i løbende som i faste priser. I november 1945, efter besættelsens og krigens ophør, skrev man i protokollen:

»Omsætning 110.942 kr., heraf butiksvarer ca. 99.000 kr. Resten grovvarer og markfrø. Det dividendeberettigede køb har udgjort ca. 62.000 kr. med et overskud på 2.742 kr.«

Når man tager hensyn til nogle mindre forbedringer, som uddeleren fik gennemført i sit afregningsgrundlag, kan man se, at uddelerens aflønning for året 1945 har udgjort ca. 6.400 kr. Det er en stigning af størrelsesordenen 30% på seks år, som skal holdes op mod et prisindeks, der for samme periode steg med 100%. Der var nogen, der skummede fløden under krigsårenes inflation og sortbørshandel, og det var i hvert fald ikke Brugsen og uddeleren. Handlen havde i det hele taget svært i disse år - altså den legale handel. Selvstændige erhvervsdrivende, som enten producerede varer eller kunne levere eftertragtede tjenesteydelser til landsmænd eller besættelsesmagt, profiterede. Blandt disse også bestyrelsens medlemmer, der alle var landmænd, som producerede kød og smør.

Handelen og byudviklingen

Den lokale byudvikling gennem tilflytning begyndte i 1950'erne og tog virkelig fart i 1960'erne. Forbedringer i den kollektive trafik og de øgede muligheder for egentransport, som kom med den stigende velstand, påførte nu den lokale

handel konkurrence. Det gjaldt for den om at følge med udviklingen og tilpasse sig de nye kundekrav, som særligt gik på øget udvalg og bedre priser. Men det var ikke let for handelen i en mindre stationsby at overleve tæt på en større by som Sønderborg, hvor der netop var det større udbud og de mange indkøbsmuligheder. Den store afvandring fra landbruget gennem årene til nærliggende industrivirksomheder som f.eks. Danfoss og JF-fabrikken var også med til at ændre forudsætningerne for den lokale handel. Nu kunne man bo et sted, arbejde og handle et helt andet sted, noget som næsten ikke var brugt i årene før krigen. Sognets driftige stationsby fra før krigen med de mange købmands- og håndværksvirksomheder forvandlede derfor gradvist til en soveby, hvor den ældre bykerne blev omgivet af nybyggede parcelhuskvarterer, og jernbanestationen med tiden sløjfedes som helt overflødig. Brugsen, som havde stordriften i sit bagland, tilpassede sig og overlevede. I 1962, og 25 år efter Cooperationen kom til byen, var omsætningen i løbende kr. ca. 600.000. I 1972 flyttede Brugsen til nybyggede butikslokaler med en mere central beliggenhed. I 2002 er Brugsen den ene af de to overlevende dagligvareforretninger i byen.

Mit arbejde i kreatursektoren

Af TORP FRIIS MØLLER

Torp Friis Møller, Årslevgård, har gennem hele sit liv ydet en stor indsats i en række foreninger og organisationer inden for landbruget. Her fortæller han om sit organisatoriske arbejde inden for kreatursektoren.

Ind i foreningsarbejde

Jeg blev født den 5. februar 1923 på Årslevgård, og efter endt skolegang fortsatte jeg som medhjælper hjemme på gården. Da mine to ældre brødre havde forladt landbruget, havde min far nedlagt forbud mod, at jeg kom på Statsskolen i Aabenraa, selv om min lærer havde anbefalet det. Han var nemlig bange for, at jeg også skulle forlade landbruget.

Bente Cohms 69

Torp Friis Møller i Bente Cohms streg 1969.

Efter nogle år hjemme, afbrudt af en vinter på Møllergård i Genner, kom jeg i vinteren 1940-41 på Ollerup Gymnastikhøjskole hos Niels Bukh og den følgende vinter på landbrugsskole i Gråsten. Fra maj 1943 til maj 1944 havde jeg plads som forkarl på en gård i Lysabild. Samme år blev jeg gift med Anne Kjestine Sørensen fra Bredevad og fortsatte hjemme som forkarl indtil november 1946, da jeg fik Årslevgård i forpagtning indtil 1957, hvor jeg overtog gården.

Allerede i kapitulationsdagene i maj 1945 fik min hustru en slem giftfeber, der efterhånden udviklede sig til kronisk leddegigt, som kom til at præge hende livet igennem og indirekte kom til at indvirke på mit engagement som organisationsdeltager i landbruget.

Far var en dygtig, fremskridtsvenlig landmand. Som en særlig hobby handlede han med heste og gik stærkt ind for avl af belgierheste. Selv havde han siddet i såvel sognerådet som menighedsrådet og var formand for husdyrvoldgiften for Aabenraa Amt. Han havde på andre planer deltaget i landboforeningens arbejde og det lokale slagteri. Han bad mig afløse ham her, men advarede mig samtidig mod at gå for stærkt ind i det organisatoriske arbejde, da han mente, det ville svække arbejdet med bedriften.

Sammen med størsteparten af sognets bønder havde far været medlem af LS-bevægelsen, som under krisen i 1930'erne havde skabt flere gode ting for landbruget. Ledelsen fraterniserede imidlertid med såvel nazister som besættelsesmagten under krigen og fik dermed fuldstændigt ødelagt LS. Efter

en meget kraftig udrensning forsøgte LS at fortsætte, og far anbefalede mig at støtte den ud fra den betragtning, at den næppe igen ville få virkelig slagkraft, men kunne lægge et vist pres på de andre landbrugsorganisationer, der, som han syntes, tog sig for lidt af de økonomiske problemer.

Jeg fulgte hans anbefaling og blev næsten omgående valgt til amtsformand og kom hurtigt ind i landsbestyrelsen. Det var en blandet forsamling, jeg dumpede ind i. Nogle var på det nærmeste datidens proveroer, som kritiserede alt og alle uden at kunne skabe noget virkelig konstruktivt. Andre var virkelig rettænkende, velanskrevne personer, som jeg senere mødte andre steder på fremtrædende poster i landbrugets organisationer.

Landboforeningen

Antagelig med støtte fra medlemmerne i LS blev jeg i 1961 valgt ind i bestyrelsen for Aabenraa Amts Landboforening efter et kampvalg. Selvfølgelig modtog bestyrelsen mig med en vis vantrø og betænkelse, men den forsvandt ret hurtigt, og efter en årrække som medlem af bestyrelsen trak formanden Holger J. Hansen, Tinggård, sig tilbage. Ved et skriftligt bestyrelsesvalg blev jeg valgt til formand i 1967 med samtlige stemmer og blev senere anbefalet at stille op som formand for Fælleslandboforeningen, hvad jeg dog frabad mig, men jeg tog mod næstformandsposten.

LS-bevægelsen fik aldrig en renaissance, og landboforeningerne gik efterhånden stærkere ind i landbrugets økonomiske forhold, end de tidligere havde gjort. Da jeg efterhånden syntes, at LS havde udspillet sin rolle, forlod jeg bevægelsen.

Det blev i min amtsformandstid, at Danmark kom ind i EF, og personligt gik jeg stærkt ind for det. I landbruget havde vi store forventninger til medlemsskabet,

Landbogården i Aabenraa blev opført af forfatterens efterfølger i 1981 og siden udbygget i flere omgange, senest i 2001. Her ses Landbogården under en af udbygningerne. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

og de blev til fulde indfriet, så Pilegård Larsen udtalte, at nu kneb det med at bevare pessimismen.

Efterhånden havde jeg dog fået så mange gøremål, at jeg på grund af min hustrus helbred måtte skippe noget, og efter seks til syv år på formandsposten valgte jeg at overlade denne til Arne Kindberg fra Nybøl.

Selve landboforeningsarbejdet lå i faste rammer, og efter min egen opfattelse havde jeg det bedste forhold til såvel medlemmer som bestyrelse og konsulenter. Det var i min tid, de forskellige landboforeninger begyndte at bygge landbocentre. Vi havde en ret god økonomi, men at bygge alene uden støtte veg jeg dog tilbage for. Selv om enkelte medlemmer pressede på, var det mit indtryk, at vore egne konsulenter ikke var overvældende begejstrede. Vi fik adskillige tilbud på ejendomme, men ingen var tilstrækkeligt attraktive. Det bedste tilbud fik vi fra Rødekro Kommune på en grund, hvor Ryttervænget ligger i dag, men jeg mente, at vi var for

Forfatteren som taler ved et landbomøde på Folketingshuset i 1975. Foto: Torp Friis Møller.

få medlemmer til at finansiere byggeriet. Det blev derfor mine efterfølgere, som kom til at bygge Landbogården takket være et betydeligt tilskud fra EF.

Kreatursektoren

Da landbruget i sin tid startede andelsbevægelsen på mejeri- og slagteriområdet, glemte man kreaturerne eller syntes måske ikke, at der var tilstrækkelig basis herfor. Den store eksport af stude gennem århundreder var svundet ind til en ubetydelighed, og nu havde man kun gamle udmalkede og omtrent udlevede køer af en ret tvivlsom kvalitet til eksport.

Herved fik privathandelen frie hænder på dette område, og den satte sig hårdt på kreaturhandelen. Foruden en del små firmaer opstod der nu nogle store private eksportfirmaer, der forestod eksporten af levende kreaturer, og disse firmaer fik nu en gylden tid.

I Struer havde Iver Lundgård etableret et stort kreatureksportfirma, men han forudså, at den gyldne tid næppe ville vare evigt. Derfor medvirkede han til oprettelse af nye andelskreatureksportforeninger rundt om i landet, som helt overvejende handlede med hans firma, og som han indirekte styrede. Dermed sikrede han sit firma omsætning og beståen fremover.

Kreaturhandelen foregik over hele lan-

det på en lang række kreaturmarkeder. Direkte tilførsler til slagtesteder foregik endnu ikke på nær hos private slagtere, der fik tilført en del dyr, som de havde opkøbt ude på gårdene. Det var nemlig oprindelig slagterne, der forsynede hjemmemarkedet, og som foretog slagtingerne hjemme ved forretningen. Særligt i byerne foregik disse slagtinger ofte i små udhuse eller i baggårde. Da dette især i købstæderne var u hensigtsmæssigt, ubehageligt for de nærmeste omgivelser og ofte ikke særlig hygiejnisk, blev der i byerne oprettet offentlige slagtehuse, som senere fik betegnelsen paragraf to slagtehuse. Kød fra slagtehusene måtte sælges på hjemmemarkedet, men ikke til eksport, hverken som kød, konserves eller i pølser. Disse slagtehuse var nogle steder opført af byen, mens de andre steder var oprettet i forbindelse med et andelssvineslagteri.

Da landmændene dengang både havde svin og kreaturer, kom der efterhånden krav fra andelshaverne om, at slagteriet også skulle slagte kreaturer og forsyne dem med oksekød. Derfor blev der efterhånden bygget mindre kreaturafdelinger ved de fleste svineslagterier. Disse kreaturafdelinger slagtede langt op i tiden kun til hjemmemarkedet og andelshaverne. Efterhånden, som slagterne fik mindre mandskab, lod man slagteriet foretage slagtingen af deres tilførte dyr, og senere indkøbte man kødet på slagterierne, der måtte sende opkøbere rundt på kreaturmarkederne.

Eksporten

Landbrugskrisen i begyndelsen af 1930'erne ramte også afsætningen af slagtekreaturer hårdt. Med toldmure søgte de enkelte europæiske lande at beskytte sig, og der blev også brugt andre restriktioner. Snart var Tyskland det eneste land, der konstant kunne aftage nogle af vore overskydende slagtekreaturer og

kun i form af levende dyr. Med et udbud, der langt oversteg efterspørgselen, raslede kreaturpriserne ned. Der findes eksempler på, at lejere af græsjord om efteråret tilbød samtlige kreaturer som betaling for græslejen, men fik afslag. I 1932 eller 1933 blev udsætterkøer på det store kreaturmarked i Ålborg noteret til kun 5-6 øre pr. kg. levende.

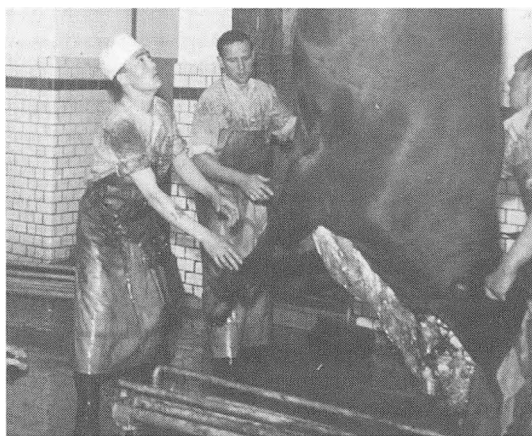
Nu tog LS initiativ til at oprette et nyt eksportorgan, idet man oprettede Danske Landbrugeres Kreatureksportforeninger kaldet DLK. Disse foreninger skød op landet over og blev oprettet gennem mejerierne. I mellemtiden havde den danske regering taget initiativ til at oprette balancen for at styrke priserne på kreaturer. Man havde i Tyskland forespurgt, hvor mange kreaturer de kunne modtage på årsbasis, og havde truffet aftale om et bestemt antal og det omtrentlige prisniveau. På baggrund af dette antal kreaturer blev der nu udstedt licenser til de creatureksportører, der havde eksporteret kreaturer, i forhold til deres hidtidige eksport. Den dårligste del af de overskydende kreaturer på markederne blev overtaget af staten og destrueret eller lavet til kødekstrakterninger. Prisen var, så vidt jeg husker, 15 kr. pr. dyr. Disse dyr blev i folkemunde kaldt for Stauningkøer.

Denne ordning stabiliserede priserne på markederne, så der kom mere rimelige priser på kreaturerne. Men den låste desværre eksporthandelen fast på bestemte firmaer og privatpersoner. Da ordningen kom til at fungere i mere end 30 år, blev adskillige af de mindre privateksportører efterhånden så gamle, at de overlod deres licenser til andre mod betaling. Derved opstod det, man dengang kaldte for so-fæksportører.

Ved oprettelsen af DLK var det oprindeligt hensigten, at denne organisation skulle være et landsomfattende eksportfirma, men nu stod de uden licenser. På

trods af store og omfattende retssager fik man ingen licenser, og man måtte derfor affinde sig med at fungere som almindelige kreatursalgsforeninger, nu i konkurrence med de af Lundgård oprettede DAK foreninger. Mens nogle DLK afdelinger forblev uafhængige med en selvstændig bestyrelse, formand og salgsleder, hvor det ofte var salgslederen, der kørte løbet, blev andre afdelinger opslugt af det lokale andelssvineslagteri. I andre afdelinger nøjedes man med at indgå et løsere eller tættere samarbejde med et sådant.

Ved besættelsen i 1940 opstod der en helt ny situation, for nu oprådte der kun en køber, nemlig den tyske stat, og her stod en splittet eksportørskare alt for svagt. Derfor oprettede regeringen nogle såkaldte udvalg, der dels forestod hjemmemarkedsforsyningen, dels handelen med den tyske stat. Der blev indført maksimalpriser på oksekød og fastsat noteringer for de forskellige kategorier af dyr, som igen blev opdelt i en række klasser. Sådan fungerede oksehandelen under hele besættelsen og en del år efter, så der gik flere år efter befrielsen, inden vi fik mere normale forhold.

Kreaturslagtning på Aabenraa Andelsslagteri engang i 1960'erne. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Under besættelsen havde førnævnte ministerielle udvalg oparbejdet en formue på omkring 12 mio. kr., som dengang var mange penge. Fra regeringens side erkendte man, at disse penge tilhørte landbruget, men man kunne ikke dele dem ud til private eksportører og eksportfirmaer, når det var landbrugets penge. Derfor blev der efter lange for-

handlinger oprettet et nyt toporgan, som fik navnet Oxco, et navn der senere blev ændret til Okseksport. Her fik Landbo- og Husmandsforeningerne forsæde, og der var tillige repræsentanter for eksportører, der havde over 70% af de stadig fungerende licenser. Desuden fik de to andelskreatursalgsforeninger DAK og DLK samt Privathandelens organisation

Kopi fra Torpe Svineslakteri, 30.7.1970, Østerrisvej 11A

Bestyrelserne for andelslagterne i Aabenraa, Sønderborg og Graasten træffer herved efter forud indhentet godkendelse i de respektive repræsentantskaber følgende overenskomst om det fremtidige samarbejde:

1. formål

Dannelse af ét selskab med 1 bestyrelse og 1 repræsentantskab fra 1.1.1971 at regne.

2. parterne

Sønderborg
Aabenraa
Graasten

forpligter sig til at opgøre 1970 efter følgende retningslinier:

Aabenraa og Sønderborg afskriver som minimum 8 øre pr. andelskg. Graasten afskriver som minimum 12 øre pr. andelskg.

Regnskabet opgøres især bortsat fra punkt 3, således at Graastens efterbetaling ikke kan udgøre mere end 4 øre pr. kg højere end Sønderborgs, et evt. overskydende beløb henlægges til reserverne og behandles som under punkt 3.

Tilgangen af anlægsaktiver skal i 1970 ske efter ensartede retningslinier.

3. Opgørelse af egenkapital inklusive lagre, reserver, efterbetalinger fra andre selskaber skal opgøres af de 3 statsautoriserede revisionsfirmaer efter ensartede retningslinier.

Eventuelle forskelle heri udlignes over en femårig periode og udbetales sammen med driftsfonden til de leverandører, der i realiteten har betalt forskellen, og dvs., at det bliver det nye selskabs leverancer, der kommer til at bære denne udligning.

Sammenslutningen sker især ved overlægelse af aktiver og passiver, således at forskelle i gældstørrelse på faste anlæg regnes for at være modsvaret af større værdier af anlæg, jvf. dog næste punkt, idet forskellen i de senere års afskrivninger herved udlignes.

4. Efter opgørelse af det nye selskabs overskud de første 3 år og fastsættelse af efterbetalingen, skal der ved udbetaling af den fastsatte efterbetaling fradrages 3 øre pr. kg hos de leverandører, der tidligere leverede til Aabenraa, og 1 øre pr. kg hos de tidligere leverandører til Sønderborg. Disse beløb skal anvendes til ekstra ordinære afskrivninger i det nye selskab.

Overenskomsten vil være at foreslåge til endelig godkendelse på de respektive slagteriers ekstra ordinære generalforsamlinger i henhold til slagteriernes vedtægter.

Således vedtaget i Aabenraa torsdag, den 30.7.1970

for Sønderborg Andels-Svineslagteri

[Signature]

for Aabenraa Andels-Svineslagteri

[Signature]

for Graasten Andelslagteri

[Signature]

ind. 12

Sammenlægningsoverenskomsten mellem de tre andelslagterier i Aabenraa, Sønderborg og Gråsten.

plads i Oxco. Det nye toporgan blev både brancheforening og eksportorganisation med en startkapital på de førnævnte 12 mio. kr.

De kreatureksporterende firmaer, der gik med i Oxco, var følgende: Lundgård i Struer, Valentin Hansen, København, Jens Bojskov, Aabenraa, samt en del mindre eksportører, som var sammen-sluttet i Eksportørernes Landsforening med hovedsæde i Odense og havde Carl Hansen som formand. Desuden var Kødindustriens Fabrikantforening også repræsenteret. Derimod havde andelssvineslagterierne oprindeligt ingen eller kun meget få licenser.

Min egen deltagelse i kvægsektoren

I 1965 var der endnu over 60 svineslagte-rier i Danmark. I Sønderjylland var der ni slagterier, hvoraf de tre var privatslagte-rier, det ene i Haderslev under Koopmann og de to andre i henholdsvis Skærbæk og Bylderup Bov under de engelske brugs-foreninger Factory Holding.

På så godt som alle slagterier blev der slagtet kreaturer. De to største kreatur-afdelinger lå i Aabenraa og Sønderborg. I visse perioder blev der også uden om licensordningen eksporteret oksekød til forskellige lande. Slagteriet i Aabenraa havde påtaget sig at slagte for Okseksport. Da de senere fik en henvendelse om at slagte for de private, mente man ikke, det var hensigtsmæssigt at slagte for konkurrenterne. Derfor kom Sønderborg til at slagte for de private. De fem andelssvineslagterier lå i Sønderborg, Gråsten, Tønder, Rødding og Aabenraa.

Endvidere var der på kreaturområdet fem kreatursalgsforeninger, en DAK afdeling i Tønder og fire DLK afdelinger. De to afdelinger i Tønder og Haderslev var helt uafhængige. Afdelingen i Aabenraa var tæt knyttet til slagteriet og havde et samarbejde med slagteriet i Gråsten. Afdelingen i Sønderborg var direkte

underlagt slagteriet i Sønderborg. Da DLK i sin tid blev startet, tilmeldte landmændene sig i stort tal. Fra vort område har jeg set en opgørelse over leverede kreaturer til DLK fra omegnens landmænd. Så godt som alle havde kun leveret et eller to kreaturer i et helt år, så foreningen må have ført en hensygnende tilværelse, da medlemmerne alligevel havde solgt de fleste dyr gennem private sælgere.

Nu tog andelsslagteriet i Aabenraa hånd i hanke med foreningen og fik ansat gårdmand Valdemar Søndergård, Sdr. Ønlev, som ny salgsleder og støttede ham på enhver tænkelig måde. Der kom gang i omsætningen, og i løbet af en år-række var DLK afdelingen i Aabenraa vokset til at være langt den største i Sønderjylland. Bestyrelsen valgtes af repræsentantskaberne for slagterierne i Aabenraa og Gråsten.

I vinteren 1965-66 blev jeg kontaktet af direktør Johansen, Aabenraa. Årsagen var, at der fra Sønderjylland skulle vælges et nyt bestyrelsesmedlem til landsbestyrelsen. Man mente, at Aabenraa DLK i kraft af sin størrelse var berettiget til at få denne plads. Problemet var, at afdelingens formand Jes Jessen, Rugbjerg, var for tæt på aldersgrænsen. Derfor bad man mig om at overtage hans plads. Jeg blev valgt til formand og kom kort tid efter i landsbestyrelsen for DLK efter et kampvalg, hvor jeg antagelig fik særlig støtte fra slagterirepræsentanterne. Det var også på denne generalforsamling, foreningens mangeårige landsformand forpagter Fabricius, Nysø ved Præstø, trak sig tilbage og blev erstattet af P. Samuelsen, Hassersis ved Ålborg.

Efter få års forløb blev jeg valgt til landsformand og indtrådte dermed i bestyrelsen for Okseksport og senere i Landbrugsrådet. Desuden blev jeg efterhånden indvalgt i en række selskaber under Okseksport, hvor bl.a. kan nævnes

A/S Trinitas, A/S Kreatina i kødbyen, A/S Danielsen, Kiel, A/S Holstebro Kreaturslagteri, der var opkøbt fra Lundgård, samt hjemmemarkedsudvalget.

Det var en spændende tid, hvor hele kreatursektorens organisatoriske forhold var i opbrud og undergik store ændringer. Også inden for andelssvineslagterierne var der store ændringer på vej, først med dannelsen af F.S.A. af en lang række sjællandske slagterier.

Allerede i 1960 var de sønderjyske andelsslagterier i forhandling om oprettelsen af et fælles sønderjysk kreaturslagteri. Her var det tanken, at slagteriet i Aabenraa skulle nedlægges som svineslagteri og ombygges til kreaturslagtninger, men det løb ud i sandet. Først faldt Sønderborg fra, fordi de ikke ville opgive deres kreaturslagtninger. Derefter faldt Aabenraa fra, fordi man mente, at det var for usikkert på daværende tidspunkt alene at være baseret på kreaturslagtninger under de dengang svingende forhold, hvor langt de fleste kreaturer blev sendt levende til Tyskland. Slagteriet i Aabenraa slagtede for Okseksport. Nu blev der bygget en kreaturafdeling i Sønderborg, der foruden egne slagtninger også skulle slagte for privathandelen. Det hele endte med, at også Vojens byggede en ny kreaturafdeling, og Gråsten opkøbte privatslagteriet i Bylderup Bov og ombyggede det til kreaturslagteri.

Den røde danske malke race var tidligere den dominerende kvægrace i Danmark. Stort set alle tyrekalvene blev slagtet som spæde, men særligt i Vestjylland havde man en del af den sortbrogede race, som man ikke nænnede at slagte som små. Her blev der opdrættet en del stude, og efterhånden fremstillede man også en del fedekalve, som blev afsat på et stadigt større marked i Italien.

Disse ungtyre, der var uden for licensordningen, blev eksporteret af private og senere også af nogle slagterier, som

havde meget få eller ingen licenser. De større eksportører og Okseksport troede ikke rigtigt på, at dette nye marked var stabilt og varigt, men det udviklede sig mere og mere i gunstig retning. Nogle af slagterierne begyndte nu selv at eksportere, mens andre afsatte dyrene gennem de to andelstarmselskaber DAT og Schaub og Co.

Da disse ungtyre skulle slagtes, mente man inden for slagterierne, at det efterhånden var uhensigtsmæssigt at sende dyrene over et kvægmarked, og ønskede dem i stedet leveret direkte fra producenten til slagteriet. Der opstod nu kraftige protester fra de handlende på kvægmarkederne, som mente, at konkurrencen dermed var sat ud af spillet. De indledte derfor en lang og sej kamp for at beholde dyrene på kvægmarkederne.

Formand for Aabenraa Andelsslagteri

Slagterierne plejede at blive bedømt efter det beløb, der kunne gives i efterbetaling ved afslutningen af årsregnskabet. Gennem en årrække havde Gråsten kunnet give et par øre mere pr. kg. i efterbetaling end Aabenraa, og det var man altid utilfreds med. Det nyttede ikke, at Aabenraa klarede sig bedre end Vojens og Rødding.

Jeg blev i 1963 indvalgt i Aabenraa slagteris bestyrelse, og ved den næste generalforsamling havde vi igen det samme problem. Tidligere havde man faktisk givet lidt mere, end regnskabet kunne tåle, men nu besluttede bestyrelsen at erkende problemet og valgte at gå yderligere et par øre under Gråsten. Det resulterede i en stormende generalforsamling, hvor der var voldsomme angreb på bestyrelsen og særligt direktøren. Formanden Jesper Hansen, Roost, havde forud bebudet sin afgang, og på et efterfølgende bestyrelsesmøde blev jeg valgt til formand. Andelshaverne faldt imidlertid ikke til ro, og de truede med

at indkalde til en ekstraordinær generalforsamling med krav om direktørens afgang.

Jeg blev hurtigt klar over, at det var nødvendigt med en forandring. Problemet var, at Gråsten havde en meget større forædling i konserves m.m. Det gav dem en større indtjening, som vi ingen chancer havde for at hamle op med, i hvert fald ikke på kort sigt.

Da der i disse år overalt i landet blev arbejdet med fusioneringer af slagterier, mente jeg, at noget i den retning måtte forsøges. Jeg opstillede et forslag med en række punkter med forskellige muligheder, som skulle forsøges, og som jeg fik mandat til at forsøge af bestyrelsen. Herefter indledte jeg forhandlinger med formanden for Gråsten Andelsslagteri, Johan Philipsen, men han mente ikke, at tiden var moden. Derpå kontaktede jeg slagteriet i Vojens og fik her et tilbud, som, jeg ikke mente, var tilstrækkelig attraktivt. Slagteriet i Esbjerg, som havde fusioneret med Rødding, meddelte, at de ingen interesse havde i en fusion med Aabenraa Andelsslagteri. Jeg talte igen med Philipsen og forklarede ham, at hvis han havde nogen interesse, skulle det være nu. Han svarede, at vor økonomi ikke var så dårlig, som vi selv troede. Hertil svarede jeg, at det vidste jeg godt, men det var et krav fra andelshaverne, at der skulle ske noget. Han havde også haft en forespørgsel fra Sønderborg, der hele tiden havde givet samme efterbetaling som Gråsten, selv om de i realiteten var økonomisk dårligere stillet end os. Efter lange seje forhandlinger lykkedes det at danne Slagteri-region Syd.

I tiden indtil fusionen trådte i kraft, havde jeg fået besked på, at det var nødvendigt at afskedige direktør Johansen. Der skulle ikke ansættes en ny direktør, men ansættes en midlertidig leder af virksomheden. Det lykkedes mig at få en rimelig aftrædelsesordning med

Johansen, så han fortsatte som direktør regnskabsåret ud. Den 1. januar 1971 startede Slagteri-region Syd, og ved den første generalforsamling valgtes elleve medlemmer til bestyrelsen, hvoraf jeg blev den ene. Efter nogen ballade ved valgene fandt vi hurtigt ud af at trække på samme hammel.

Tilbage var problemet med Aabenraa DLK, hvis vedtægter jeg tidligere havde fået ændret, så medlemmerne selv valgte bestyrelsen. På en generalforsamling i DLK lykkedes det mig at få medlemmerne til at nedlægge foreningen og blive inkorporeret i Slagteri-region Syd. Salgsleder V. Søndergård ville dog ikke følge trop og begyndte i stedet at handle for sig selv. På det tidspunkt var det endnu almindeligt, at de fleste landmænd havde både kreaturer og svin, men der begyndte hurtigt at opstå specialiseringer. Derfor kom det jævnlige til rivninger mellem de to grene. Svineopdrætterne mente, at kreaturerne blev støttet, og kreaturleverandøren ville have en vis form for efterbetaling. Kreaturslagtingerne blev efterhånden samlet i Bylderup Bov, og der blev oprettet et særskilt kreaturudvalg, som jeg blev formand for. Der blev aflagt et særligt kreaturregnskab og udbetalt efterbetaling.

I denne periode skete der også omvæltninger på landsbasis. På grund af rivningerne mellem tilhængerne af markedshandelen med kreaturer og slagteriernes ønske om direkte tilførsler fra producenterne endte det med, at de kreaturslagtende andelssvineslagterier meldte sig ud af DLK. De dannede i stedet deres egen organisation kaldet Damexo.

Nu blev jeg som landsformand for DLK som eneste slagterimand ladet tilbage blandt lutter modstandere. Det var kun af hensyn til min stilling, at Slagteri-region Syd blev som medlem. Mærkeligt nok blev jeg ikke væltet, men beholdt

En del af bestyrelsen for Slagteriregion Syd samlet omkring bordet med ægtefæller under Grüne Woche i Berlin. Lige til venstre for tjeneren ses forfatteren. Foto: Torp Friis Møller.

posten, indtil jeg var på ordinært valg. Herefter gik jeg ud, og Slagteriregion Syd meldte sig omgående ind i Damexo. Her blev jeg lidt senere indvalgt i bestyrelsen, men alle bestyrelsesposter i Okseksport med bivirkninger måtte jeg ved skiftet opgive.

Damexo

På landsplan var de kreaturslagtende Andelssvineslagterier kommet mere med i billedet. Da de nye eksportmarkeder ikke krævede brug af licenser, blev hele licenssystemet efterhånden mere og mere illusorisk, og jeg var selv med til at ophæve det. Ophævelsen af licenserne bragte imidlertid problemer for Okseksport, idet denne organisation oprindeligt var oprettet som en brancheorganisation med licenssystemet som hovedgrundlag.

Fremover måtte Okseksport til at være en almindelig handelskoncern, der skulle arbejde på de almindelige markedsvilkår. Derfor blev det nødvendigt at oprette en ny brancheorganisation, der kunne omfatte hele oksekødssektoren og rumme såvel andelsvirksomheder som den private handel, idet Okseksport ikke fremover kunne være både et fælles brancheorgan og samtidig en handelskoncern.

Som landsformand for DLK deltog jeg i lange drøje forhandlinger med bl.a. for-

manden for Landboforeningerne, Anders Andersen, og formanden for Husmandsforeningerne, Peter Jørgensen. De ville i begyndelsen have DLK ud af den nye organisation. Disse forhandlinger foregik i Landbrugsrådets mødelokale. Her lykkedes det mig at få DLK med, hvad der medførte, at også andre foreninger blev optaget. Det nye brancheorgan kom til at hedde Kødborchens Fællesråd, og foruden de to landboorganisationer kom følgende med: Okseksport, Damexo, De private organisation DEK, DLK, DAK samt kreaturhandlernes landsorganisation og vistnok også Kødindustriens Fabrikantforening.

Ud af Slagteriregion Syd

I 1974 var min ældste søn 30 år og skulle til at begynde som selvstændig landmand. Jeg afhændede derfor halvdelen af gården til ham og lod ham flytte ind på gården, mens jeg selv byggede et nyt aftægtshus i selve landsbyen. I 1984 havde min søn og jeg drevet gården sammen i ti år, og da han nærmede sig de 40 år, syntes jeg, at han skulle være enejer, og solgte derfor resten af gården til ham. Da jeg således mistede jordforbindelsen, afviklede jeg medlemsskabet af Slagteriregion Syds bestyrelse og sagde dermed farvel og tak for mange gode år i slagterisektoren.

Kampen ved skanse V

H. H. Holden Jensen: »Kampen ved Skanse V den 18. april – som oplevet af tre, der deltog«. Poul Kristensens Forlag 2001.

Der er skrevet mange bøger om Danmarks og Sønderjyllands skæbnestund ved Dybbøl den 18. april 1864. Forfatteren til denne bog har valgt at bruge en enkelt af Dybbøl stillingens skanser som udgangspunkt for at fortælle om begivenhederne. Bogen falder derfor i to dele, heraf den ene beskæftiger sig med stormen på Skanse V, som den blev oplevet af en dansk korporal og to preussere, den ene gefreiter, den anden løjtnant. Deres beretninger tjener som »pejleretninger« for, hvad der egentlige skete. De er ved forfatterens forklarende indskud og kommentarer gjort til en sammenhængende beskrivelse af kampens forløb ved skansen, fra marchen til henholdsvis skanse og stormgrave og til evakueringen af de sårede efter skansens indtagelse. Derefter følger en til tider næsten leksikalsk gennemgang af forskellige sider af krigen: Landskabet, krigsskibet Rolf Krake, de militære anlæg, de nordiske frivillige og meget andet, især nogle spændende afsnit om aktørernes tilhørsforhold og de slesvigske og holstenske krigsdeltageres opførsel og pålidelighed. Bogen afsluttes med et afsnit om mediernes dækning af krigen, især de visuelle medier med fotografiet som det nyeste, og nogle tanker om Dybbøl som symbol for både danske og tyske. Man kommer altså vidt omkring, en smule for vidt måske, når bogens titel tages i betragtning. Alle kapitler er rigt illustreret med fotografier og stik, men især hjælpes forståelsen af krigens forskellige sider godt på vej af forfatterens egne og meget forklarende tegninger. Man er i det hele taget godt hjulpet med denne bog, hvis man vil have et overblik over de forhold og betingelser, der var med til at forme de egentlige kamphandlinger.

Martin Bo Nørregård

Landeværnet

Hansen, Hans Schultz: »Dansk jord på danske hænder. Foreningen Landeværnet og den nationale jordkamp i Sønderjylland 1927-2002«. Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 84. Aabenraa, 2002. 226 s., ill. Medlemspris: 148 kr. Bogledepris: 228 kr.

En landmandsdatter fra Tønderegnet kan berette om, hvorledes hun i 1930'erne en dag kom hjem fra skole og så en flot bil holde på gårdspladsen. Kort tid efter måtte pigen skifte fra dansk til tysk skole. Den fremmede gæst i den flotte bil var landsretssagfører Vogelgesang fra den tyske kreditanstalt af samme navn. Episoden er symptomatisk for den nationale jordkamp, der udkæmpedes i Sønderjylland i tiden mellem de to verdenskrige, og som direkte førte til oprettelsen af foreningen Landeværnet.

I år kan Landeværnet fejre sit 75-års jubilæum og har i denne anledning bedt landsarkivar Hans Schultz Hansen skildre foreningens virke gennem årene. Schultz Hansen har de bedste forudsætninger for at løse opgaven. I mange sammenhænge har han beskæftiget sig med de nationale forhold i Sønderjylland, ligesom han står som forfatter til bogen »Det sønderjyske landbrugs historie 1830-1993«.

Landbrugserhvervet var med sine mange beskæftigede af stor samfundsøkonomisk betydning i mellemkrigsperioden. 1920'erne var vanskelige år for det sønderjyske landbrug, hvilket smittede af på den politiske situation. Allerede før 1920 var jordbesiddelse blevet inddraget i den nationale kamp. Nu skærpedes tonen. I 1926 oprettede det tyske mindretal Kreditanstalt Vogelgesang, der ved hjælp af store rigstyske tilskud lånte penge ud til betrængte landmænd på nationale betingelser, herunder krav om tysk skolegang for familiens børn. Det danske svar herpå var Landeværnet, der blev stiftet i 1927.

Fortsættes sider 174

Det sker – på sønderjyske museer

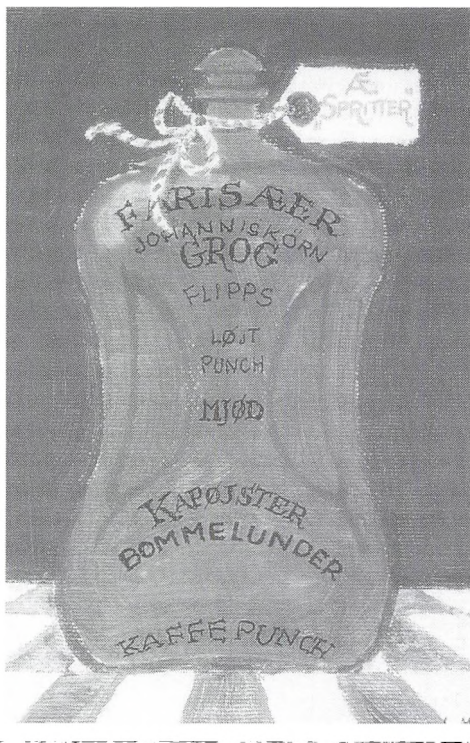
Danmarksbilleder - Sønderjyllandsbilleder - udstilling og konkurrence om national og regional identitet på Museet på Sønderborg Slot

Det er på vej til at blive en myte, lige så sejlivet som Christian II's runde bord, at pastor Søren Krarup ikke måtte lave Danmarksudstilling på Sønderborg Slot. Sandheden er, at Søren Krarup selv aflyste udstillingen, da bestyrelsen besluttede at udsætte den til efter folketingsvalget, hvor Krarup kandiderede i Sønderborgkredsen. Men - faktisk har dansk identitet og de forestillinger om nationale symboler og signaler, som kendte og ukendte danskere bærer i hovedet, i mange år været et emne af helt central interesse for Museet på Sønderborg Slot. Så hvad var mere naturligt end at åbne slottets sale ikke for nogle få kendtes, men for den almindelige danskers bud på »Mit Danmark«? Vi har derfor af Nationalmuseet fået lov til at låne et udvalg på nærværd 100 af de over 500 bidrag, som blev indsendt til den store konkurrence, som Dagbladet Politiken sammen med Nationalmuseet afholdt i 2001 om »Danmarksbilleder«. For første gang bliver de nu vist i glas og ramme.

For os har det været spændende at kigge i de mange danskeres bud på det typiske danske: Mange, både børn og gamle, viser det officielle og turistmæssige Danmark, med Dronningen og Den lille Havfrue. Andre viser deres lokale Danmark med Møns Klint eller Dybbøl Mølle - eller deres personlige Danmark med mor, far, skolen, vennerne. Mange forskelle afgøres af politisk eller personlig grundholdning, mens generationsforskellene mærkes i bl.a. valg af »begivenhed«. Her har de ældre f.eks. Genforeningen eller 4. maj 1945, mens de unge har EM-sejren i fodbold eller brødrene Olsens sejr i Melodi Grand Prix!

Men vi arbejder også specielt med Sønderjylland, så derfor fortsætter vi med en anden halvleg om »Sønderjyllandsbilleder«. Først

har vi bedt 25 kendte sønderjyder om at give deres bud på »Mit Sønderjylland« i form af en ting, en egnsret, et landskab, en person, en bygning, en skik, en sang osv. Disse bidrag vil blive præsenteret den 20. juni, og samtidig udskriver vi i samarbejde med Sydbank og den lokale presse en konkurrence om »Mit Sønderjylland« blandt amtets borgere, skoler og børnehaver osv. I september slutter konkurrencen med præmier til de tre bedste bidrag og udstilling af 30-40 af de sønderjyske bidrag. Derefter vil alle de danske og sønder-

-
- Indtil 4. aug.: **Museet på Sønderborg Slot**
»Embroidery Mail«. Udstilling af ordløs korrespondance mellem to teksttilkunstnere.
15. juni - 18. juni: **Cathrinesmindes Teglværksmuseum**
Teglværksspil.
15. juni - 21. okt.: **Tønder Museum**
»Hansen - En sølvsmed i Tønder.«
- Sommer: **Sønderjyllands Kunstmuseum**
Karen Ihle og Jens Elliasen »Smykkekunst«.
- Indtil 31. dec.: **Drøhses Hus**
Kniplingsudstillinger med bl.a. 12 lommetørklæder med tønderkniplinger, skænket til Dronning Ingrid's bryllup i 1935. (Gave fra kongehuset). Kniplere Astrid Bentins kniplingsssamling. Kniplerske fru Larsens kniplinger fra omkring 1920.
- Indtil 18. aug.: **Højer Mølle og Marskmuseum**
Bier og mennesker.
- Indtil 8. sep.: **Skærbækegnens Museum**
Børn i gamle dage.
8. juni - 23. juni: **Museet Holmen**
Holmen/Cirklen. Tingatinga billeder fra Afrika.
29. juni - 28. juli: Fra Rømø til Rudbøl. Kulturhistorisk udstilling om Vestsønderjylland, marsken og Vadehavet.
- Fra 9. juni: **Midtsønderjyllands Museum**
Strandsten - Særudstilling af egen produktion.
- Indtil 8. sep.: **Aabenraa Museum**
»Byens billeder« - Byen set af Aabenraamalere gennem tiden.
- Jacob Michelsens Gård**
Åben efter aftale med Aabenraa Museum
- Kunstmuseet Brundlund Slot**
14. juni - 18. aug.: Børn eksperimenterer med ler.
21. juni - 18. aug.: Malerier af Knud Odde.
- Indtil videre: **Haderslev Museum**
Udstilling om nipsenåle fra Ehlers lertøjssamling.
-

jyske billeder kunne ses på Slottet til og med efterårsferien 2002.

Og hvad så med Søren Krarup? Jo, vi viser naturligvis også de tolv »Danmarksudstillinger«, som Politiken bragte i sommeren 2000, så her indgår han i udstillingen på lige fod med

Klaus Ribbjerg, Naser Khader, Lone Scherfig og 100 andre mennesker i Danmark.

Museet på Sønderborg Slot er åbent alle dage 10-17, i oktober dog 10-16.

Peter Dragsbo

Foreningen samlede sønderjyder uden partipolitiske skel. Som privat ledet og finansieret låneorganisation kunne den uhindret optræde som nationalpolitisk kamporgan. Naturligvis måtte Landeværnet altid tage hensyn til rentabiliteten, men der herskede ingen tvivl om, at låntagerne også blev udvalgt efter nationale kriterier. Endnu efter 1945, hvor det formelt var slut med den nationale kamp, kunne tysksindede ansøgere være sikre på at få et negativt svar.

Landeværnet var op i 1950'erne stadigvæk meget traditionsbundet, hvilket ikke mindst hang sammen med, at flere af bestyrelsens medlemmer sad på deres poster i en menneskealder. Især gårdejer Hans Andersen, Kongsbjerg, formand fra foreningens start til 1963, fylder meget i landskabet. Hans Schultz Hansen fremhæver Hans Andersens store indsats for Landeværnet, men lægger ikke skjul på, at den gamle formand havde vanskeligt ved at omstille sig til en ny tids krav. Fra 1960'erne fortonede det nationale sig. De unge sønderjyske landmænd blev præget af en mere forretningsmæssig indstilling til erhvervet. Samtidig var der ikke længere tale om udstykning af nye husmandsbrug, men derimod om sammenlægning af allerede eksisterende. Med Danmarks indtræden i det europæiske fællesskab dukkede nye købere op til gårdene, først og fremmest en del hollandske landmænd.

Schultz Hansens fremstilling er velskrevet, grundig og nuanceret. På den ene side indeholder den statistikker, grafer og kildehenvisninger, på den anden talrige menneskelige eksempler hentet fra Landeværnets udlånsvirksomhed. Sidstnævnte er medvirkende til at gøre bogen til fængende læsning for alle med interesse for landbrugets historie og den nationale kamp i Sønderjylland.

Billedsiden er meget traditionel, hovedsageligt bestående af portrætter og fotografier af gårde uden liv. I et enkelt tilfælde er der dog et fint samspil mellem fotografi og tekst, nemlig hvor den aldrende Hans Andersen mistrøstigt skuer ud af portrættet og ind i et samfund præget af bondesamfundets tilbagegang. Kildehenvisningerne går på de enkelte afsnit

og er samlet bag i bogen. Litteraturhenvisningerne gemmer sig i kildehenvisningerne. En supplerende litteraturliste ville ikke have været af vejen. Bogen er forsynet med et nyt-tigt navne- og stedregister.

Britta Bargfeldt

Tandslet sogn

Arne Nørregaard, Egon Bauer og Egon Willumsen (red): »Historiske træk fra Tandslet sogn«. Tandslet 2001, 184 s., ill.

Den 28. april i år fyldte Lokalhistorisk Arkiv for Tandslet sogn 25 år. I den anledning har arkivet udgivet bogen »Historiske træk fra Tandslet sogn«, skrevet af en arbejdsgruppe, som især har arbejdet med sognets ældre historie. Som titlen antyder, er der ikke tale om en samlet sognehistorie, men et udvalg af artikler, der i såvel tid som emner kommer vidt omkring i sognets historie. Artiklerne er inddelt i tre kapitler: »Glimt der fortæller historie«, »Fra gamle dagbøger« og »Forandringer i landsbystrukturen«. Endvidere bringer bogen et fotografisk genoptryk af pastor A. P. Tuxens erindringer »Minder fra Tandslet Præstegaard paa Als 1850-1867«, der oprindeligt er bragt i Sønderjyske Årbøger i 1920'erne.

Spændvidden er således bred, fra tårnuret på Tandslet kirke til en strid om markskel i sidste halvdel af 1700-tallet. Elektricitetsforsynings historie og de gamle transformatorårne er i disse år ved at komme i fokus ikke mindst på lokalt plan. I artiklen »Da elektriciteten kom til Tandslet« skriver Arne Nørregaard om elektricitetsforsyningen og arbejdet med at sikre transformatorårnet i Tandslet. Man kan kun håbe, at dette arbejde må krones med held.

Historiske træk fra Tandslet sogn er blevet en smuk bog med flere velvalgte farveillustrationer, der vidner om skrivelyst og et stort lokalhistorisk engagement. Kun synd, at man har valgt et fotografisk genoptryk af A. P. Tuxens minder, som layoutmæssigt ikke lever op til standarden i resten af bogen.

kf

danmark

kulturelt & folkeligt

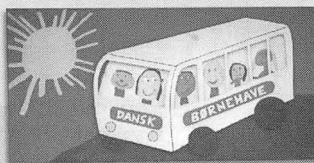
MINDRETAL

solidaritet

danskere i sydslesvig

I Grænseforeningen ved vi, at det er de kommende generationer af danskere i Sydslesvig, der bestemmer om dansk kultur og folkelighed skal overleve i grænselandet

GRÆNSEFORENINGEN

Protector: Hans Kongelige Højhed Prins Joachim

Postboks 1530 · Peder Skrams Gade 5 · 1020 København K
Tlf. 33 11 30 63 · Fax 33 32 73 76

Ferdinand Zimmermann og Consum-Verein i Haderslev

Bagsiden
om
forsiden

Brugsforeningerne i Danmark havde deres primære udspring fra andelsbevægelsen; men i enkelte købstæder tog arbejderbevægelsen også initiativet til dannelsen af en forening. Den danske og tyske arbejderbevægelse hentede deres idéer fra England, hvor man allerede i 1840'erne dannede de første brugsforeninger.

I 1910 flyttede den unge Ferdinand Zimmermann til Haderslev fra Flensborg. Han blev født den 26. december 1878 i Vejebak, Bov sogn, og bosatte sig i 1900 i Flensborg. Som bygningsarbejder blev han hurtigt optaget af arbejdsforholdene i Flensborg og meldte sig derfor ind i det tyske socialdemokrati. I Flensborg opstod den første Consum-Vereine, og herfra forsøgte arbejderbevægelsen at oprette lignende brugsforeninger i Nordslesvig.

Ferdinand Zimmermann fik i 1909-1910 en kort uddannelse ved Deutsche Consum-Verein für Flensburg und Umgebung, og det var som komsumforvalter han den 10. juni 1910 åbnede Haderslevs første brugsforening i Nørregade 15.

Lokalerne i Nørregade 15 var så plaget af rotter, at brugsforeningen kort efter måtte flytte til Jomfrustien 16. Lokalerne bestod af den halve stueetage med to vinduer, hvor der på det ene var trykt »Consum-Verein Flensburg und Umgebung« og på det andet »Brugsforeningen for Flensburg og Omegn«. I højre side af butikken var der husholdnings-sager og madvarer, herefter pølser og brød. Bag i lokalet stod Zimmermanns pult, og i venstre side var der alle slags metervarer samt mindre ting. Det var også her, der stod to tønder – den ene med saltede sild og den

anden med surkål. Bag brugsforretningens skranke stod Anne Eriksen, der også var blevet udlært i Flensborg, samt Ferdinands hustru Margrethe Zimmermann.

Consum-Verein blev opløst den 1. juli 1920, og ud af resterne opstod en ny brugsforening, der tilsluttede sig FDB. På dette tidspunkt eksisterede der godt 30 brugsforeninger i Sønderjylland, året efter 46 brugser.

Zimmermanns efterfølger som brugsud-deler i 1922 blev P. Petersen, der tidligere havde været lagerist. I 1927 flyttede brugsen til Gravene 4; men i 1930 gik forretningen fal-lit. En ny forening blev oprettet, og gælden blev efterfølgende betalt, da medlemmerne måtte optage private lån. Den 1. april 1927 ansattes som ny uddeler Peter Juhl.

I 1939 flyttede brugsen til Torvet 1, hvor man havde til huse indtil 1964. Den 4. december 1964 åbnede brugsforeningen på Gravene 3 i slagtermester K. Niensens tidligere butik. Pladsen blev dog hurtigt trang, og den 11. juni 1970 stod den nye Comus på Bygnaff klar. Comus havde et butiksareal på 1.800 m², plads til 150 biler og var med et cafeteria med 76 siddepladser en af Sønderjyllands mest moderne brugsforeninger.

Comus skiftede navn til Kvickly den 1. marts 1973. Kvicklys placering på Bygnaff gjorde, at udvidelsesmulighederne var små, og man søgte derfor efter en ny placering. Med lukningen af Koopmanns Slakteri blev et nyt Kvickly på godt 4.500 m² bygget på Jomfrustien. Kvickly åbnede den 22. maj 1980 og ligger i dag stadig på adressen.

Bent Vedsted Rønne